

LXIV. ÉV.

HARMADIK FOLYAM 1940. JULI.—SZEPT.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR KÖZKÖNYVTÁRAK
KÖZLÖNYE

A MAGYAR KÖNYVTÁROSOK ÉS LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETÉNEK MEGBÍZÁSÁBÓL
SZERKESZTI

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

*1940. évi folyam * III. füzet*

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1940

ÚJ KÖNYVEK

NEUERSCHEINUNGEN AUF DEM GEBIETE
DER BIBLIOGRAPHIE

Gulyás Pál:

Magyar írók élete és munkái

II. köt. Bálint Sándor — Berényi János.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, a Magy. Tud. Akadémia és az Orsz. Széchényi Könyvtár támogatásával kiadja a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete. 1940. — 8° 1272 hasáb.

Ára 50 pengő

Varjas Béla:

BALASSA BÁLINT ISTENES ÉNEKEINEK ELSŐ KIADÁSA

Budapest, 1940.

Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai XI.

8° 26 lap, 3 melléklettel

Ára 2 pengő

NÉMET KÖNYVKIÁLLÍTÁS.

Németország a nyomtatott könyvnek nemcsak szülőföldje, hanem mindmáig a könyvkultúrának, a könyvművészetnek leg-hivatottabb otthona. Míg Európa többi országaiban a könyvnyomtatás művészete inkább egy-egy nagyszerű mester alkotásaiban teljesedett ki, addig Németország töretlenül, a hagyomány folytonosságában őrizte meg Gutenberg örökségét a „mesterséges írás művészeté”-ről. Franciaország és Anglia kialakította a maga egyéni könyvstílusát, amely immár több mint másfél évszázad óta zárt formává merevedett. Náluk minden változás csak ennek keretein belül képzelhető el, s úgy látszik, maguk a keretek széttörhetetlenek. Stílusuk nemesen egyszerű, egy-neműbb és jóval nyugodtabb, mint a német, de éppen ezért egyhangúbb is.

A német könyvön a szellem dinamizmusa és romantizmusa tükröződik — mint általában mindenben, ami német. Ez a szellem, mely folytonosan újabb és újabb alakot keres a megvalósulás számára, a fojtott erő, a kirobbanó belső feszültség, nemcsak a gondolat síkján tör fel minduntalan, hanem kifejezésre jut a könyv egész érzékelhető külső valóságán. A tartalomnak, a gondolatok dinamizmusának és a külső formának egybehangolása, mint művészi célkitűzés, állandó belső rugója a német könyvkultúrának, amelyből a nyomtatott mű megjelenési formájának művészi kifejezésére minduntalan csodálatosan változatos és gazdag ösztönzést nyer. Kiterjed ez a könyv előállításának legapróbb részletére, a papír, a betű megválasztására, a szedés és az illusztratív anyag elhelyezésére, a síkornamentika lehetőségeinek felhasználására, de különösen szembeötlő a könyv külső köntösének művészi megoldásán: a kötés és borítólap anyagának, a díszítéseknek, a színhatásoknak alkalmazásában és egész kompozíciójában. Ha a német könyvkultúra alapmagatartását és művészetének legfőbb jellemzőjét egyetlen szóval akarjuk megragadni, akkor ez a *mozgás*, amely nemcsak a tiszta díszítő-

motivumok struktúrájában és kiképzésében érvényesül, hanem a betűkben is. Hiszen a betű nem pusztán a gondolatközlés eszköze, hanem síkornamentikai elem is. S éppen a fraktur betűben rengeteg lehetőség rejlik ennek művészi kiaknázására. A kötés és borítólap a német könyvművészetben mindig a mű tartalmának, hangulatának tükröi. Díszítő motivumaiban, rajzának vonalvezetésében, képeinek szerkezetében, a színek lobogásában és szimbolikájában a laikus számára is megfoghatóbb módon érzékelhető s ezért talán fokozottabbnak tűnik az a lüktetés és mozgás, amely nem tűri meg a zárt formát, vagy belekényszerítve is túlmutat azon. Azonban éppen ebből következik, hogy művészi kifejezésében mindig más és új. Megkötöttséget csak az anyag és az írásmű egyénisége jelent számára, de sohasem valamely szkémába merevedett könyvstílus. Minthogy pedig minden írásmű nyilván külön egyéniség, e megítélésben már benne rejlik az a követelmény, hogy megjelenési formája is más és más művészi megoldást kíván.

A német könyvművészetben hatalmas vitális erő feszül, éppen ez az, ami a magyar szemlélő előtt annyira rokonszenvenessé teszi. A könyv egyéniségét hangsúlyozó, szabadabb felfogása a miénkkel rokon. S ha művészetének egyik lényeges eleme, a fraktur betű nekünk talán túlságosan nyugtalan és idegen szépség is, a német könyvkultúrával szövődő kapcsolataink folytán ez a könyvművészet általában mégis mindenkor érdeklődésünk tárgya volt.

Azok a gondolatok és érzelmek, amelyeket egy könyvkiállítás első pillantásra az emberben ébreszt, a könyv külsejéhez tapadnak. Hiszen minden kiállítás sikere vizuális hatásától függ, s a belőle lesűrődő átfogó kép és hangulat az, ami a szemlélőt megejt s emléke felejthetetlenül tovább él a lelkében. S még az is, ami egy kiállításon az értelemhez szól, igazán és elevenen csak akkor ragad meg, ha vizuális hatása tökéletes. Részben éppen a könyvnek, mint művészi alkotásnak bemutatásában bontakozott ki a német könyvkiállítás legnagyobb sikere. Önmagához, a német nyomdászat félezer esztendejéhez s a nyomtatott könyv első művészehez, GUTENBERG szelleméhez lett volna hűtlen, ha nem ez a szempont érvényesül benne mindenekelőtt.

A könyvnyomtatás ötszázéves fordulójának emlékezetére rendezett német könyvkiállítás 1940 április 28-tól május 7-ig a Pesti Vigadó termeiben nyílt meg a közönség számára. Mére-

teiben a legnagyobb volt, amelyet Németország valaha külföldön rendezett. Valóban, a négy termet betöltő 5000 kötet, dús anyaga hazai nagy kiállításainkkal vetekedett. Jelentőségét csak fokozza, hogy a GUTENBERG-év alkalmával éppen ránk esett a választás s ennek a válogatottnak szép, külföldre szánt anyagnak bemutatására nálunk került sor. A kiállítást HÓMAN BÁLINT vál-lás- és közoktatásügyi miniszter, TASNÁDI NAGY ANDRÁS, a Magyar-Német Társaság magyar elnöke és ERDMANNSDORFF né-met követ védnöksége alatt a *Deutscher-Akademischer Aus-tauschdienst* budapesti tagozata rendezte.

A kiállított anyag három nagy csoportra oszlott. Az első rész a német könyvnyomtatás őskorát és a német könyvművé-szet fejlődését tárta elénk, a második a német könyvtermés utolsó tizenöt esztendejéről nyújtott bámulatos gazdag és nagyarányú képet, a harmadik pedig a német-magyar kulturális kapcsolatokat könyvanyagát mutatta be érdekes szemelvényekben. Sajnos, a termék mérete és elhelyezése következtében a felállítás egymás-utánja nem követhette az imént vázolt sorrendet.

A harmadik teremben nyert elhelyezést a legrégebb és tör-téneti szempontból nézve legértékesebb anyag, melynek közép-pontjában természetesen a könyvnyomtatás páratlan tökéletes-ségű alkotása, GUTENBERG első nagyszabású műve, az úgyneve-zett 42 soros Biblia (1455) állott. Ez a munka, úgylátszik, min-den igazi könyvnyomtató-művész számára elérhetetlen vágyálom marad. A GUTENBERG-bibliánál szebben és tökéletesebben nyom-tatott könyvet, mai fejlett technikánk mellett sem tudunk el-képzelni. GUTENBERG másik nevezetes alkotása, a *Türkenkale-der* (1454) bennünket azért érdekel, mert Magyarország neve itt jelent meg először nyomtatásban. A németek pedig mint az első német nyelven nyomtatott könyvet tartják számon.

A „toll és nád igénybevétele nélkül“ készült könyvek művé-szetét Európaszerte német mesterek terjesztették el. A Rómában (1469), Velencében (1470), Párizsban (1472), Budán (1473) meg-telepedő első nyomdászok mindenütt németek voltak. Az ő mun-kásságuknak is megtaláljuk itt egy-egy jellemző darabját.

GUTENBERG szent művészete a XVI. század folyamán ment-hetetlenül profanizálódik. A humanizmusnak és a reformációnak a közművelődésre kiható elvei következtében a könyv tömegcikk lesz. S amennyire gyorsul technikai előállítás, ugyanannyit

veszít művészi szépségéből. A XX. század elejéig a könyvnyomtatás technikai tökéletesítésének korszakát éli, s tulajdonképpen csak egy aránylag vékony réteg az, amely a művészi hagyományt tovább ápolja és átadja a XX. századnak, ahol már fokozatosan a könyvnyomtatás egész területére kihatóan diadalmaskodik a művészi elv.

A XV. század végétől a korszak könyvművészetét reprezentáló munkák között feltűnően szép számmal találunk magyar vonatkozású műveket. Az élen a TURÓCZI-krónikának kézzel festett, fametszetes augsburgi kiadása (1488) áll. Melléje sorakoznak az ízléssel díszített, vagy éppen mesteri kézzel illusztrált, szép nyomtatású könyvek, mint a Bécsben kiadott *Der Hungern Chronica* (1534), vagy BONFINI krónikájának Frankfurtban megjelent német fordítása (1581), az *Ungarische Staedt-Buechlein* (1684) és KREKWITZ: *Totius Regni Hungariae... accurata descriptio* (1685) Nürbergben készült vaskos kötete, váraink és városaink egykorú képével.

Az ősnymtatványokat jórészt még kézifestéssel díszítették. A fametszetű képek, nyomtatott könyvdíszek alkalmazása csak lassan terjedt el, mígnem a XVI. század elejére DÜRER, HOLBEIN és CRANACH alkotásaiban a síkornamentikának és képírásnak ez az ága addig soha nem látott magasságokig emelkedett s különösen tanítványaik munkássága révén a német könyvművészetnek szerves részévé vált. Ennek az új irányú könyvdíszítésnek egyik legszebb példája a HOLBEIN testvéreknek ERASMUS: *Annotationes...* című munkájához készített címlapkerete, fejlécei és figurális iniciáléi (Basel, 1510). JOHANN GAYLER VON KAISERSBERG kedvelt szentbeszédgyűjteménye pedig (Strassburg, 1511) egészoldalas fametszeteivel a korabeli könyvillusztrálásnak kiemelt emléke.

Különös érdekessége volt a kiállításnak LEONHART FUCHS: *New Kreüterbuch* című műve (Basel, 1543). A gyönyörű nyomdai kiállítású könyv számos illusztrációja közül egynek, az ökörfarkkóró ábrájának eredeti fadúca is fennmaradt, s a szemlélő együtt gyönyörködhetett a szépen kidolgozott metszetben és a róla készült természetű képben.

A XVII. és XVIII. század legszebb könyvei között a rézmetszetű, kézzel festett, finom színárnyalatokban gazdag természetrajzi munkák keltettek feltűnést. Kiváltképpen a *Nürn-*

bergische Hesperides (1708) és BLOCH: *Allgemeine Naturgeschichte der Fische* (Berlin, 1782—1785). A színes nyomás egyik sikerült alkotását szemlélhettük OVIDIUS *Metamorphoses*-a német fordításának Augsburgban és Lipcsében megjelent 1763. évi kiadásában, amelynek címlapján a „*Verwandlungen*“ szót szivárványszínekel nyomtatták.

A következő tárlók a régi német könyvkötőművészet jellemző alkotásait tárták elénk. A könyvkötés művészetét a nyomdászat feltalálása emelte általánosan elterjedt, nagyjelentőségű iparaggá. A középkori síma pergamenkötést lassan kiszorítja a préselt és aranyozott renaissance-kötés, majd pedig a még díszesebb barokk. A burkolóanyag ekkor még csaknem kizárólag disznó-, kecske- vagy borjúbőr. Nyersen vagy még gyakrabban színesen, barnára, vörösre, kékre, zöldre festve alkalmazzák. A kiállítottak között a német könyvkötés nagymesterének, JAKOB KRAUSEnak (1570 táján) páratlanul változatos és dús ornamentikájú aranyozott kötése vonzották talán magukhoz a legnagyobb közönséget. A drezdai *Sächsische Landesbibliothek* 1200 szebbnél szebb csupa különféle kidolgozású KRAUSE-kötést őriz. Hazai viszonylatban leginkább az úgynevezett nagyszombati kötésekhez hasonlít a messze földön híressé vált német mester stílusa.

Gazdag, fejedelmi könyvgyűjtők nemcsak ezüstlemezre dolgozott emailfestésű arcképüket és címerüket verették a kötésre — mint ezt KRAUSE műhelyében készült darabokon is láthatuk —, hanem sokkal költségesebb vésett, dombormívű vagy fűrészelt csipkemintás ezüstkötést készíttettek egyes nagyértékű könyvek számára. ALBRECHT porosz herceg XVI. századi könyvtárát remek ötvöskötéseiről nevezték el *Silberbibliothek*-nak. E könyvtár összes kötéseit, három darab kivételével, melyek délnémet munkák, königsbergi mesterek készítették. Két bemutatott kötete (1555-ből) a magas színvonalon álló keletporoszországi ötvösművészet beszédes emléke.

E történeti részt zsúfolt és nehéz barokkmintás s néhány könnyed és kedves rokokó-díszítésű könyv zárja be.

Ami ezután következik, az már a jelenkor könyvművészetéhez tartozik s tulajdonképen átvezet a következő (2. és 4.) termék hatalmas, modern anyagához. Itt az egyes művészi és

nyomtatástechnikai részletkérdések szemléltetése a cél — amely felett a könyvforgató közönség általában elsiklik s alig gondol arra, hogy a készen kapott nyomtatott mű, amelyet oly természetesnek vesz, hány ember művészi és technikai ötletének és fáradságos munkájának gyümölcse —, amott az újabb német könyvtermés ezrein száz és százféle változatban tükröződik a modern könyvtechnika minden vívmánya és a német könyvművészet új szelleme. A tudományos könyvtől az utolsó reklámlapig az egész német nyomdászatot a legváltozatosabb formákban megvalósulást kereső esztétikai elv kormányozza. A szépek és a gyakorlati célszerűségnek összeegyeztetésében a németek valóban megkapó eredményeket értek el.

Elhányták a tudományos művek elavult, ócska uniformisát és új, szabadabb, levegősebb köntösbe öltöztették az egykor unalmas formába, lapszéli jegyzetek közé kényszerített szellemi tartalmat. Elhibázott nyomdatermék az, amely külsejével nem mond semmit s láttára ásítás fogja el az embert. A tudományos könyv kell, hogy már megjelenésében is érdeklődést keltsen s az olvasó tudásvágyát ösztönözze. Hiszen minden könyvnek egyetlen értelme van, hogy mentől szélesebb rétegek közkinccsévé váljék. A tudományos mű nem lehet többé pusztán néhány „szakembernek“ szórakoztatására szánt vitaanyag, mert egy nemzet kultúráltságának mértékét a kultúrjavaknak és a róla szóló ismereteknek elterjedettsége jellemzi. A tudománynak mai differenciáltsága mellett ezt a célt nemcsak azzal éri el, ha leveti az egykori céhbeliséget jellemző, de merőben haszontalan tudálékos mázt s közvetlenebb hangot üt meg az olvasóval szemben, hanem ha segítségére siet ebben a könyv tartalmát és szellemét vonzóan kifejező külső forma is. Széttétekintve a második és negyedik terem könyvpiramisai közt, a modern német tudományosságot hirdető könyveknek ebben a rengetegében, akár a történelmi, politikai, földrajzi, irodalom- vagy művészettörténeti munkákat idézzük is magunk elé, valamennyiben ennek a tudományos könyvről vallott modern felfogásnak realizálódását szemlélhetjük.

A kiállítás mai anyagának több mint felét orvosi, kémiai, általában természettudományi és technikai munkák alkották. Míg a szellemtudományi művek jórészt fraktur szedésűek, addig

a józanabb természettudományi munkáknál már a betűtípus megválasztásában is érvényesül a tárgyhoz való alkalmazkodás, amennyiben ezeket kevés kivétellel a nyugodtabb latin betűkkel nyomtatják. Mindkét csoportnál azonban különös figyelmet érdemel az illusztratív anyagnak a legmodernebb eljárások szerint készült rendkívül precíz kidolgozása. Ezen a téren a német sokszorosító művészet az egész világ csodálatát méltán kiérdemlő munkát végzett, akár a természettudományi, földrajzi, természetrajzi, orvosi, technikai képmellékleteket, akár pedig a művészi reprodukciókat nézzük. A manulnyomás, fénynyomás és transzarteljárás új távlatokat nyit a tudományos művek illusztrálása számára. Általuk lehetővé vált, eddig csak tökéletlenül kifejezhető, vagy egészen rejtve maradt finomságok, a kép anyagának, az ábrázolt tárgy minőségének, élethű színének, sőt bizonyos fokig plaszticitásának érzékeltetése is.

Nyomdászati szempontból részben más irányú gondosság, az írásmű minden tulajdonságára kiterjedő figyelem az, amely a német szépirodalmi és ifjúsági művek előállítását végigkíséri. Egy-egy verskötet hangulatához illő betűforma, a sorok tördelése, az oldalak szedésképe, a dekoratív szövegközi rajzok stílusa és elhelyezése nem lehet közömbös. A vers csupa élet, kicsorduló érzelm, tiszta művészet; a nyomtatott költemény felépítésének, vizuális képének már önmagában is művészi élvezetet keltőnek kell lennie. De éppígy nyomot hagy az írói szándék érzékeltetése a német regény- és novellakiadványok egyéni arcán is. Gyermekek- és ifjúsági irataiknál pedig különösen ügyelnek a gyermek értelmi fejlettségéhez alkalmazkodó, képzeletét foglalkoztató s főként ízlését fejlesztő, szép és erős kidolgozású könyvekre. Megszívlelendő elv, hogy amit a jövő nemzedék lelki fejlődésének előmozdítására nyujthatnak, annak a jónál is jobbnak kell lennie, nemcsak tartalmi, hanem alaki szempontból is.

E modern részben rajzolódott ki a könyvkiállítás egész szépsége és nagyvonalúsága. A kötések változatos kidolgozása és anyaga, a borítólapok rajza és tarka színpompája valóban szemtelket gyönyörködtető látvány volt. A szabadon elhelyezett, finom ízléssel összeállított csoportok a virágokkal és szobrokkal díszített világosszürke asztalokon derűs képet nyujtottak. Míg a történeti részek könyvanyaga természetesen zárt tárlókban fektet, itt bizonyos bizalmas viszony fejlődött ki a kiállítás láto-

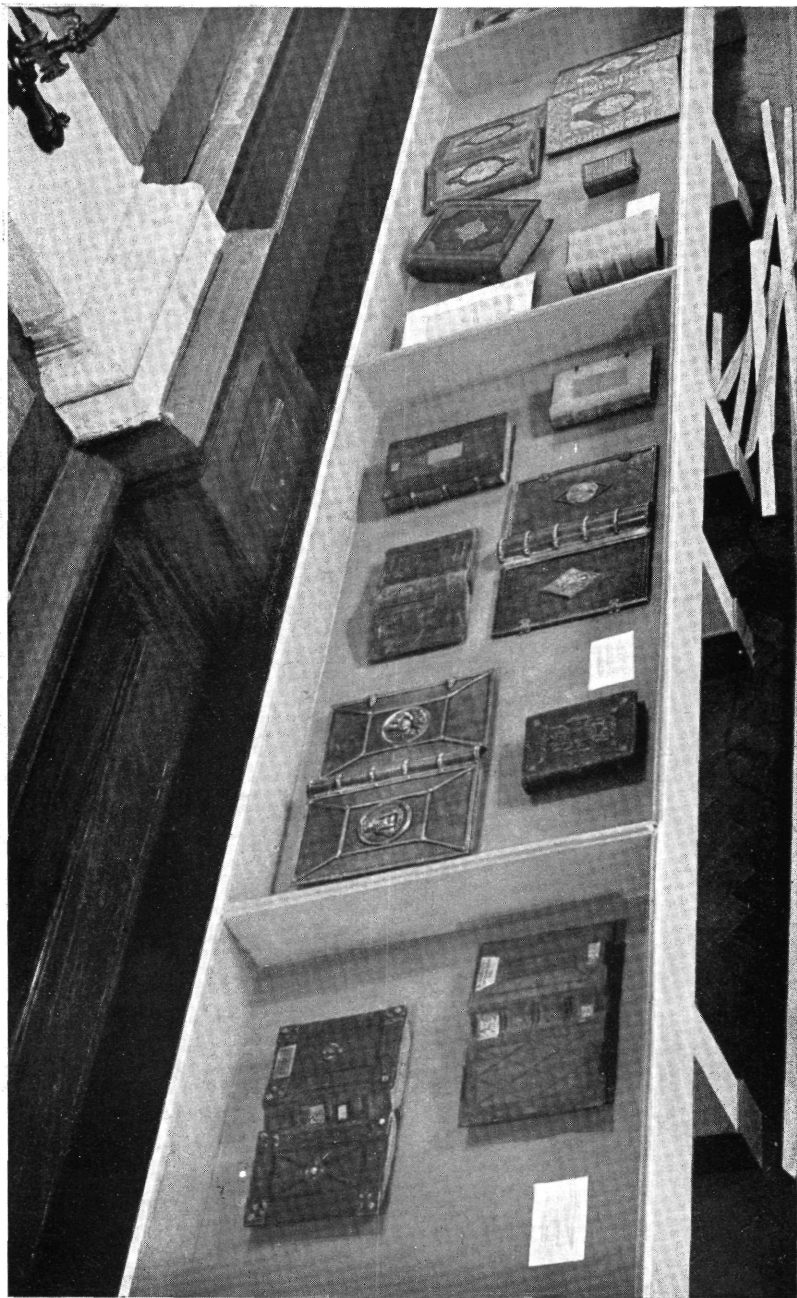
gatói és a kiállított könyvek között, amelyek bármelyikét az érdeklődő kezébe vehette, kívül-belül megforgathatta.

Külön termet töltött be a kiállítás harmadik, ugyancsak történeti része, a magyar-német kultúrkapcsolatok anyaga, amely a bejárati teremben állott s ha most mégis utoljára szólunk róla, az csak azért történik ebben a rendben, mert a nyomtatott könyv 500 éves fordulóján illőbbnek látszott, ha GUTENBERGRŐL és utódairól s ezzel kapcsolatban a modern német könyvkultúráról előbb emlékezünk meg.

Szemléletesség és érdekesség dolgában méltó társa volt ez a csoport is a másik kettőnek. Az itt kiállított könyveknek nagyobbik felét a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, a többit a bécsi Nemzeti Könyvtár bocsátotta a kiállítás rendelkezésére.

Az első tárlókban magyar szerzőknek Németországban megjelent eredeti művei foglaltak helyet, az esztergomi miscskönyv 1484. évi nürnbergi kiadásától kezdve TEMESVÁRI PELBÁRT, LASKAI OSVÁT, VERBŐCZI, PÁZMÁNY, ZRÍNYI, GYARMATHI SÁMUEL munkáin keresztül egészen a testőrírókig. Azután magyar szerzők következtek német fordításban, majd pedig német írók magyar nyelven megjelent művei, valamint német szerzők magyar tárgyú eredeti útleírásai, versei, novellái, regényei. Ez utóbbi csoportokban természetesen a közismert nagy nevek mellett, mint VÖRÖSMARTY, JÓSIKA, EÖTVÖS, KEMÉNY ZSIGMOND, PETŐFI, ARANY, JÓKAI, MADÁCH vagy WIELAND, SCHILLER, GOETHE, KÖRNER, GRILLPARZER, LENAU, STIFTER stb. egész csomó régebbi és néhány rég elfelejtett, de a maga korában divatos író nevének akadt meg a szemünk. Az egyik tárlóban a német egyetemeken végzett XVI—XVII. századi magyar hallgatók doktori értekezéseiből állítottak össze egy csokorra valót. Mellette az első Németországban megjelent magyar hírlapok és a Magyarországon kiadott legkorábbi német újságok sorakoztak fel.

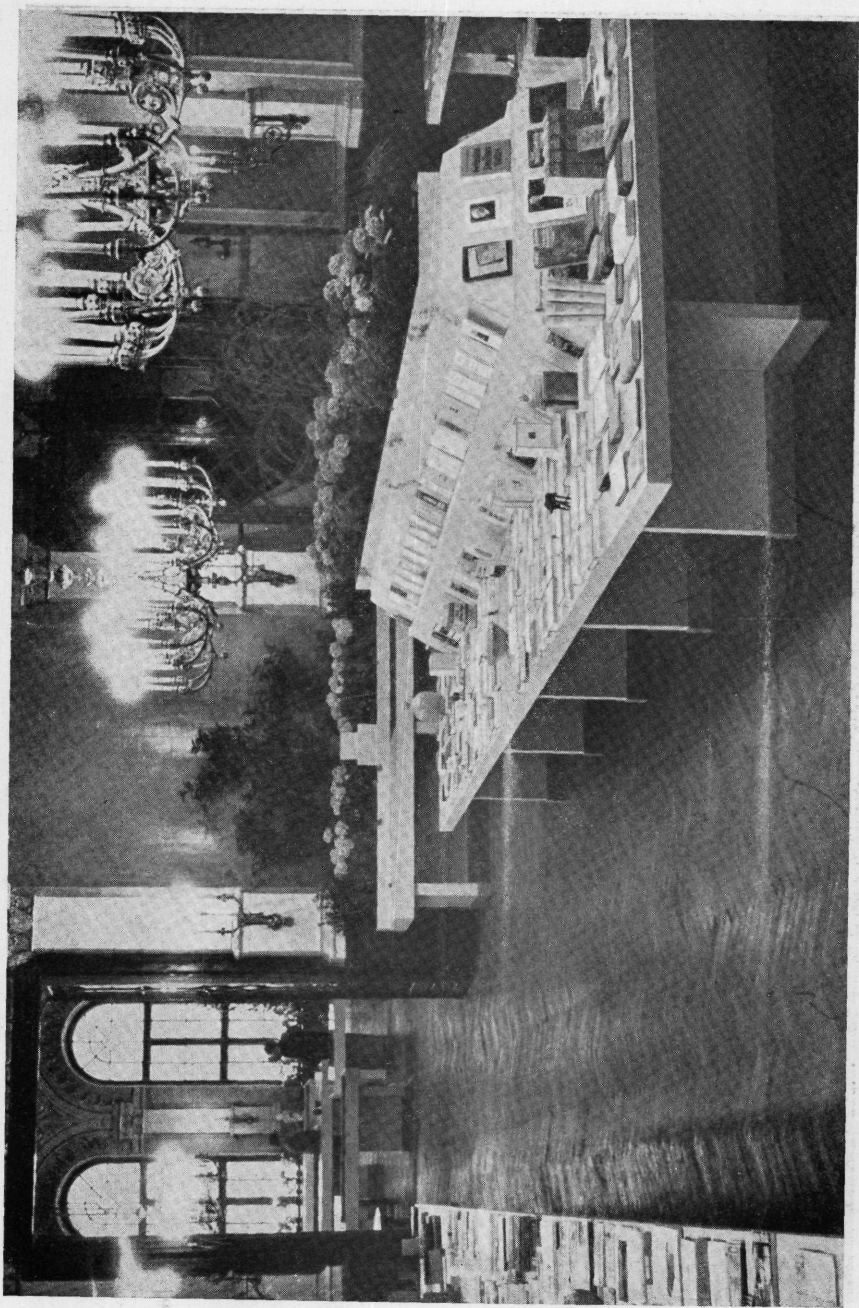
Részünkről különös érdeklődésre tarthat számot az ügyesen összeválogatott bécsi anyag. I. FERDINÁND udvari orvosának, ZSÁMBOKI JÁNOSNAK kéziratai és a török korszakra vonatkozó naplók, útleírások, magyar várak tervrajzai, városokról készült metszetek sokasága, köztük ERHARD SCHÖN-nek Buda 1541. évi török megszállását ábrázoló, HANS SACHS verses szövegével nyomtatott másfél méteres színezett fametszete.

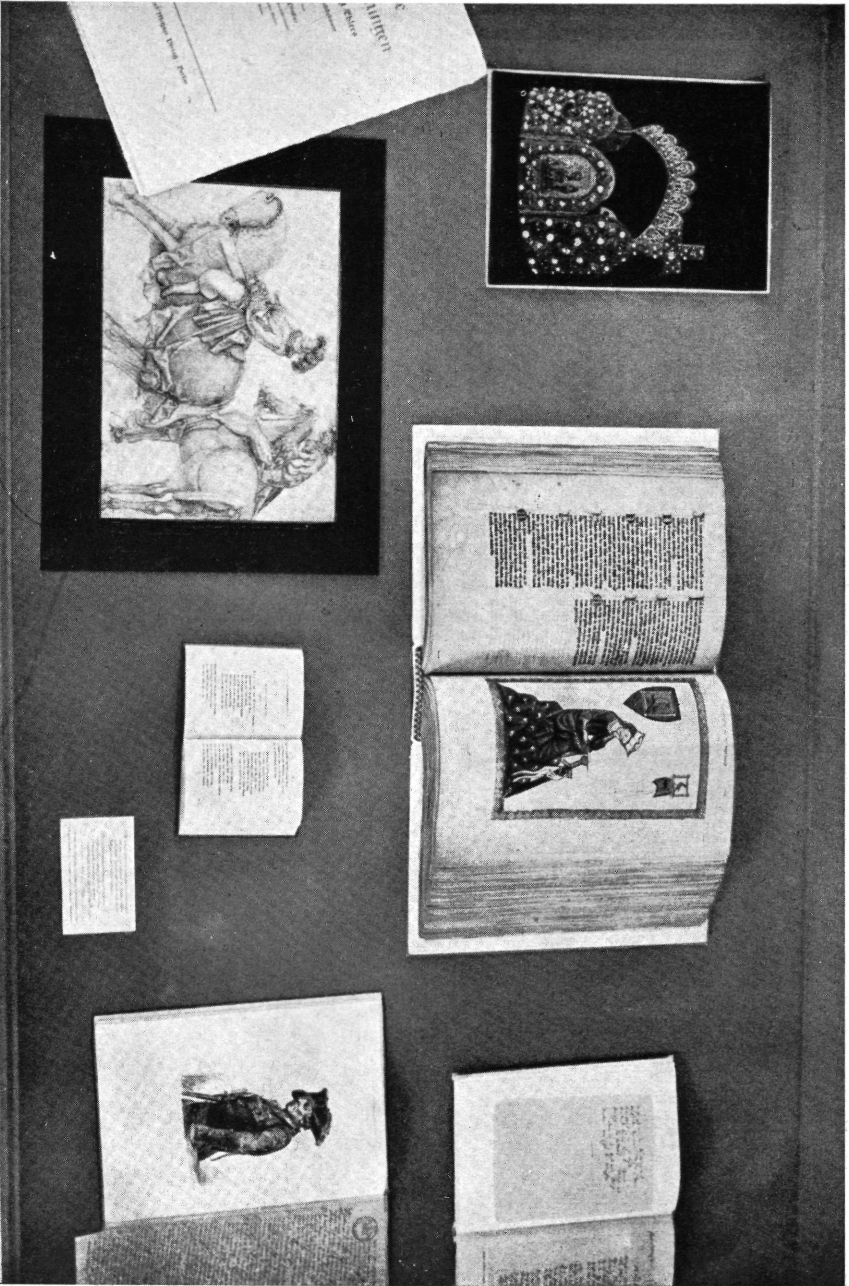
Régi német kötések. Középen a Silber-bibliothek két kötete, jobbszélén Krause műhelyének emlékei.

Modern német kötések.

Részlet a kiállítás modern anyagából.

Új eljárással készült reprodukciók. Középen a Manesse-kézirat mása Walter von der Vogelweide képevel.

A német-magyar zenei és színművészeti kapcsolatoknak is megtaláljuk itt néhány emlékét. Fényképek, levelek, emléksorok veszik körül a magyar színműveknek németországi bemutatójáról és német darabok magyarországi előadásáról szóló egykorú színlapokat.

A magyar-német kultúrkapcsolatok anyaga önálló kiállítás kereteit is bőven betöltené. Itt csak a legjellemzőbb kultúrvonatkozásoknak néhány multból merített bizonyítékát vonultatta fel. De a belőle kirajzolódó vonások világos tanújelei két egymásmellett élő nép sorsközösségen, közös szenvedések és örömök között érlelődött — kultúrbarátságának.

Budapest után még négy vidéki nagyvárosunk: Debrecen, Győr, Kassa és Szeged gyönyörködhetett a német könyvkiállításnak, ha nem is teljességében, de legalább modern anyagában. A vidéki kiállítások mindenütt a helyi könyvtáraknak a magyar-német kultúrkapcsolatokra vonatkozó könyveivel egészültek ki.

A kiállítás erkölcsi sikeréből a rendezőség meglegedetten vehette tudomásul fáradozásainak megérdemelt jutalmát. A mi szempontunkból pedig ismerjük és értékeljük ennek a kiállításnak jelentőségét. A könyvnyomtatás művészetének legértékesebb emlékeit tárta közönségünk elé, számos olyan kultúrkincset, amely Magyarországon meg sem található s megtekintésükre a nagyközönségnek még Németországban is csak ritkán nyílik alkalmá. Megismertetett bennünket a német könyvművészet nagyszerű jelenével és jövő fejlődésének irányvonalával, de egyúttal a Harmadik Birodalom német tudományosságának bámulatos előretörésével is. Az előbbiből hazai könyvművészetünk meríthet ösztönzést s nem egy német eredményt haszonnal fordíthat saját javára. Minthogy pedig a kiállítás modern anyaga, mintegy 50.000 pengő értékű könyv a Németbirodalom ajándékképpen különböző hazai tudományos intézeteink és könyvtáraink gyűjteményét gazdagítja majd, ezáltal immár nálunk fogja betölteni kulturális hivatását. S a kiállítás, amely egyik céljául tűzte ki a magyar-német művelődési vonatkozások emlékeinek bemutatását, maga is e kapcsolatok egyik láncszemévé vált, nemcsak a kiállítás múltó külsőségével, hanem azottól az itt-hagyott könyvek ezreinek maradandó szellemével.

VARJAS BÉLA.